

मोक्ष द्वार

(९)

प्रतिज्ञा (दोहरा)

बंधद्वार पूरौ भयौ, जो दुःख दोष निदान।
अब बरनों संक्षेपसों, मोखद्वार सुखथान ॥१॥

शब्दार्थ :-निदान=कारण. वरनों=वर्णन करुं छुं, संक्षेपसों=थोडासां.

अर्थ :-दुःखो अने दोषोना कारणभूत बंधनो अधिकार समाप्त थयो उवे
टुंकासां सुखना स्थानरूप मोक्ष अधिकारनुं वर्णन करुं छुं. १

मंगलाचरण (सवेया अेकश्रीसा)

भेदग्यान आरासों दुफारा करै ग्यानी जीव,
आतम करम धारा भिन्न भिन्न चरचै।
अनुभौ अभ्यास लहै परम धरम गहै,
करम भरमकौ खजानौ खोलि खरचै ॥
यौही मोख मुख धावै केवल निकट आवै,
पूरन समाधि लहै परमकौ परचै।
भयौ निरदौर याहि करनौ न कछु और,
ऐसौ विश्वनाथ ताहि बनारसी अरचै ॥२॥

द्विधाकृत्य प्रज्ञाकरकचदलनाद्वन्धपुरुषौ

नयन्मोक्षं साक्षात्पुरुषमुपलम्भैकनियतम् ।

इदानीमुन्मज्जत्सहजपरमानन्दसरसं

परं पूर्णं ज्ञानं कृतसकलकृत्यं विजयते ॥१॥

શબ્દાર્થ :-અરચૈ=જાણે. ખરચૈ=દૂર કરે. પરચૈ=ઓળખે. નિરદૌર=સ્થિર. વિશ્વનાથ=સંસારનો સ્વામી. અરચૈ=વંદન કરે છે.

અર્થ :-જ્ઞાની જીવ ભેદવિજ્ઞાનની કરવતથી આત્મપરિણતિ અને કર્મ પરિણતિને ભિન્ન કરીને તેમને જુદી જુદી જાણે છે અને અનુભવનો અભ્યાસ તથા રત્નત્રયનું ગ્રહણ કરીને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ અથવા રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવનો ખજાનો ખાલી કરી નાખે છે. આ રીતે તે મોક્ષની સન્મુખ દોડે છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાન તેની સમીપ આવે છે ત્યારે પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પરમાત્મા બની જાય છે અને સંસારનું ભટકવું મટી જાય છે તથા કરવાનું કાંઈ બાકી રહી જતું નથી અર્થાત્ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. આવા ત્રિલોકીનાથને પંડિત બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૨.

સમ્યગ્જ્ઞાનથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

काहू एक जैनी सावधान है परम पैनी,
 ऐसी बुद्धि छैनी घटमांही डार दीनी है।
 पैठी नो करम भेदी दरव करम छेदि,
 सुभाउ विभाउताकी संधि सोधि लीनी है॥
 तहां मध्यपाती होय लखी तिन धारा दोय,
 एक मुधामई एक सुधारस-भीनी है।
 मुधासौं विरचि सुधासिंधुमें मगन भई,
 ऐती सब क्रिया एक समै बीची कीनी है॥३॥

શબ્દાર્થ :-સાવધાન=પ્રમાદ રહિત. પૈની=તીક્ષ્ણ. પૈઠી=ઘૂસી. સંધી=મિલનસ્થાન. મધ્યપાતી=વચ્ચે પડીને. મુધામઈ=અજ્ઞાનમય. સુધારસ=અમૃતરસ. વિરચિ=છોડીને.

અર્થ :-જૈન શાસ્ત્રના જ્ઞાતા એક જૈને ઘણા સાવધાન થઈને વિવેકરૂપી તીક્ષ્ણ

प्रज्ञाछेत्री शितेयं कथमपि निपुणैः पातिता सावधानैः

सूक्ष्मेऽन्तःसन्धिबन्धे निपतति रभसादात्मकर्मोभयस्य ।

आत्मानं मग्नमंतःस्थिरविशदलसद्भाम्नि चैतन्यपूरे

बन्धं चाज्ञानभावे नियमितमभितः कुर्वती भिन्नभिन्नौ ॥२॥

છીણી પોતાના હૃદયમાં નાખી દીધી, જેણે પ્રવેશ કરતાં જ નોકર્મ, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ અને નિજસ્વભાવનું જુદાપણું કરી નાખ્યું. ત્યાં તે જ્ઞાતાએ વચ્ચે પડીને એક અજ્ઞાનમય ને એક જ્ઞાનસુધારસમય એવી બે ધારા દેખી. ત્યારે તે અજ્ઞાનધારા છોડીને જ્ઞાનરૂપ અમૃતસાગરમાં મગ્ન થયો. આટલી બધી ક્રિયા તેણે માત્ર એક સમયમાં જ કરી. ૩.

વળી—

(દોહરા)

જૈસૈ ઇની લોહકી, કરૈ એકસૌં દોઝ ।

જડ્ વેતનકી ભિન્નતા, ત્યૌં સુબુદ્ધિસૌં હોઝ ॥૪॥

અર્થ :—જેવી રીતે લોહાની છીણી કાષ્ટ આદિ વસ્તુના બે ટુકડા કરી નાખે છે તેવી જ રીતે ચેતન-અચેતનનું પૃથક્કરણ ભેદવિજ્ઞાનથી થાય છે. ૪

સુબુદ્ધિનો વિલાસ

(સર્વ વર્ણ લઘુ, ચિત્રકાવ્ય ઘનાક્ષરી)

ધરતિ ધરમ ફલ હરતિ કરમ મલ,

મન વચ તન બલ કરતિ સમરપન ।

ભખતિ અશન સિત ચખતિ રસન રિત,

લખતિ અમિત વિત કરિ ચિત દરપન ॥

કહતિ મરમ ધુર દહતિ ભરમ પુર,

ગહતિ પરમ ગુર ઝર ઉપસરપન ।

રહતિ જગતિ હિત લહતિ ભગતિ રિત,

ચહતિ અગતિ ગતિ યહ મતિ પરપન ॥૫॥

શબ્દાર્થ :—ભખતિ=ખાય છે. અસન=ભોજન. સિત=ઉજ્જવળ. અમિત=અપ્રમાણ. દહિત=બાળે છે. પુર=નગર. ઉપસરન=સ્થિર. અગતિ ગતિ=મોક્ષ

અર્થ :—સુબુદ્ધિ ધર્મરૂપ ફળ ધારણ કરે છે, કર્મમળ હરે છે, મન, વચન, કાય ત્રણે બળોને મોક્ષમાર્ગમાં લગાવે છે, જીભથી સ્વાદ લીધા વિના ઉજ્જવળ જ્ઞાનનું

ભોજન ખાય છે, પોતાની અનંત જ્ઞાનરૂપ સંપત્તિ ચિત્તરૂપ દર્પણમાં દેખે છે, મર્મની વાત અર્થાત્ આત્માનું સ્વરૂપ બતાવે છે, મિથ્યાત્વરૂપ નગર ભસ્મ કરે છે, સદ્ગુરુની વાણીનું ગ્રહણ કરે છે, ચિત્તમાં સ્થિરતા લાવે છે, જગતની હિતકારી બનીને રહે છે, ત્રિલોકીનાથની ભક્તિમાં અનુરાગ કરે છે, મુક્તિની અભિલાષા ઉત્પન્ન કરે છે, એવો સુબુદ્ધિનો વિલાસ છે.

સમ્યગ્જ્ઞાનીનું મહત્વ.

(સર્વ વર્ણ ગુરુ. સવૈયા એકત્રીસા)

રાણાકૌસૌ બાના લીનૈ આપ સાથૈ થાના ચીનૈ,
દાનાઅંગી નાનારંગી ખાના જંગી જોધા હૈ।
માયાબેલી જેતી તેતી રેતૈમૈ ધારેતી સેતી,
ફંદાહીકૌ કંદા ઘૌદૈ ખેતીકૌસૌ લોધા હૈ।।
બાધાસેતી હાંતા લૌરૈ રાધાસેતી તાંતા જૌરૈ,
બાંદીસેતી નાતા તૌરૈ ચાંદીકૌસી સોધા હૈ।
જાને જાહી તાહી નીકૈ માને રાહી પાહી પીકૈ,
ઠાને વાતૈ ડાહી એસૌ ધારાબાહી બોધા હૈ।।૬।।

શબ્દાર્થ :-રાણા=બાદશાહ. બાના=વેશ. થાના=સ્થાન. ચીનૈ=ઓળખે. દાનાઅંગી= પ્રતાપી. ખાના જંગી જોધા=યુદ્ધમાં મહા શૂરવીર. કંદા=કાંસના મૂળિયા. ખેતીકૌસૌ લોધા=ખેડૂત જેવો. બાધા=કલેશ. હાંતા લૌરૈ=અલગ કરે છે. તાંતા=દૌર. બાંદી=દાસી, નાતા=સંબંધ. ડાહી=હોશિયારી. બોધા=જ્ઞાની.

અર્થ :-ભેદવિજ્ઞાની જ્ઞાતાએ રાજા જેવું રૂપ બનાવેલું છે, તે પોતાના આત્મરૂપ સ્વદેશની રક્ષા માટે પરિણામોની સંભાળ રાખે છે અને આત્મસત્તા ભૂમિરૂપ સ્થાનને ઓળખે છે, પ્રથમ સંવેગ, અનુકંપા આદિની સેના સંભાળવામાં દાના અર્થાત્ પ્રવીણ હોય છે, શામ, દામ, દંડ, ભેદ આદિ કળાઓમાં કુશળ રાજાની સમાન છે, તપ, સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિષદજય, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા આદિ અનેક રંગ ધારણ

કરે છે, કર્મરૂપી શત્રુઓને જીતવામાં ઘણો બહાદુર છે, માયારૂપી જેટલું લોહું છે તે બધાનો નાશ કરવામાટે રેતી સમાન છે, કર્મના ફંદારૂપ કાંસને મૂળમાંથી ઉખેડવા માટે કિસાન સમાન છે, કર્મબંધના દુઃખોથી બચાવનાર છે, સુમતિ રાધિકા સાથે પ્રીતિ જોડે છે, કુમતિરૂપ દાસી સાથે સંબંધ તોડે છે. આત્મપદાર્થરૂપ ચાંદીનું ગ્રહણ કરવામાં અને પરપદાર્થરૂપ ધૂળને છોડવામાં સોની સમાન છે. પદાર્થને જેવો જાણે છે તેવો જ માને છે, ભાવ એ છે કે હેયને હેય જાણે છે અને હેય માને છે. ઉપાદેયને ઉપાદેય જાણે છે એ ઉપાદેય માને છે,^૧ એવી ઉત્તમ વાતોના આરાધક ધારા પ્રવાહી જ્ઞાતા છે. ૬

જ્ઞાની જીવ જ ચક્રવર્તી છે.
(સવૈયા એકગ્રીસા)

જિन्हकै दरब मिति साधन छखंड थिति,
बिनसै विभाव अरि पंकति पतन हैं।
जिन्हकै भगतिको विधान एई नौ निधान,
त्रिगुनके भेद मानौ चौदह रतन हैं॥
जिन्हकै सुबुद्धिरानी चुरे महा मोह वज्र,
पूरे मंगलीक जे जे मोखके जतन हैं।
जिन्हके प्रमान अंग सौहै चमू चतुरंग,
तेई चक्रवर्ती तनु धरै पै अतन हैं॥७॥

શબ્દાર્થ :-અરિ પંક્તિ=શત્રુઓનો સમૂહ. પતન=નષ્ટ થવું. નવ નિધાન=નવ નિધિ. મંગલીક=મંડળ, ચોક. ચમૂ=સેના. ચતુરંગ=સેનાના ચાર અંગ—હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ. અતન=શરીરરહિત

અર્થ :-જ્ઞાની જીવ ચક્રવર્તી સમાન છે કારણ કે ચક્રવર્તી છ ખંડ પૃથ્વી જીતે છે, જ્ઞાની છ દ્રવ્યોને સાધે છે, ચક્રવર્તી શત્રુઓનો નાશ કરે છે, જ્ઞાની જીવ વિભાવ

૧. આત્મા અડદના માવા (અંદરનો ભાગ) મગજ આદિ સમાન ઉપાદેય છે અને ફોતરા વગેરે સમાન શરીરરહિ હેય છે.

પરિણતિનો વિનાશ કરે છે, ચક્રવર્તીને નવનિધિ^૧ હોય છે, જ્ઞાની નવભક્તિ^૨ ધારણ કરે છે, ચક્રવર્તીને ચૌદ રત્ન^૩ હોય છે, જ્ઞાનીઓને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના ભેદરૂપ ચૌદરત્ન^૪ હોય છે, ચક્રવર્તીની પટરાણી દિગ્વિજય માટે જવાને સમયે ચપટીથી વજ્રરત્નનો ભૂકો કરીને ચોક પૂરે છે, જ્ઞાની જીવોની સુબુદ્ધિરૂપ પટરાણી મોક્ષમાં જવાના શુકન કરવા માટે મહામોહરૂપ વજ્રનું ચૂર્ણ કરે છે, ચક્રવર્તીને હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ એવી ચતુરંગિણી સેના હોય છે, જ્ઞાની જીવોને પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ, નય, પ્રમાણ અને નિક્ષેપ હોય છે. વિશેષ એ છે કે ચક્રવર્તીને શરીર હોય છે પણ જ્ઞાની જીવ દેહથી વિરક્ત હોવાના કારણે શરીરરહિત હોય છે તેથી જ્ઞાની જીવોનું પરાક્રમ ચક્રવર્તી સમાન છે. ૭

નવ ભક્તિના નામ
(દોહરા)

શ્રવન કીરતન ચિંતવન, સેવન બંદન ધ્યાન।
લઘુતા સમતા એકતા, નૌધા ભક્તિ પ્રવાન ॥૮॥

શબ્દાર્થ :-શ્રવણ=ઉપાદેય ગુણોનું સાંભળવું. કીરતન(કીર્તન)=ગુણોનું વ્યાખ્યાન કરવું. ચિંતવન=ગુણોનો વિચાર કરવો. સેવન=ગુણોનું અધ્યયન કરવું. વંદન=ગુણોની સ્તુતિ કરવી.

૧. મહાકાલ અસિ મસિકે સાધન, દેત કાલનિધિ ગ્રંથ મહાન,
માનવ આયુધ ભાંડ નસરપ, સુભગ પિંગલા ભૂષન ખાન.
પાંડુક નિધિ સભ ધાન્ય દેત હૈ, કરૈ શંખ વાજિંત્ર પ્રદાન,
સર્વ રતન રત્નોંકી દાતા, વસ્ત્ર દેત નિધિ પદ્મ મહાન.

૨. નવ ભક્તિના નામ આગળ દોહામાં છે.

૩. ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નોમાં સાત સજીવ રત્ન હોય છે અને સાત અજીવ હોય છે. તે આ પ્રકારે છે :-

(દોહરા) સેનાપતિ ગ્રહપતિ થપતિ, પ્રોહિત નાગ તુરંગ,
બનિતા મિલિ સાતોં રતન, હૈં સજીવ સરવંત. ૧.
ચક્ર છત્ર અસિ દંડ મણિ, ચર્મ કાંકણી નામ,
યે અજીવ સાતોં રતન, ચક્રવર્તી કે ધામ. ૨

૪. કવિએ ચૌદ રત્નોની સંખ્યા ત્રણ ગુણભેદોમાં ગણાવેલ છે. તે સમ્યગ્દર્શનના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિકએ ત્રણ, જ્ઞાનના મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યય, કેવળ એ પાંચ, અને ચારિત્રનાં સામાયિક, છેદોપસ્થાપના, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસાંપરાય અને સંયમાસંયમ એ છ—આવી રીતે બધા મળીને ચૌદ જણાય છે.

ધ્યાન=ગુણોનું સ્મરણ કરવું. લઘુતા=ગુણોનો ગર્વ ન કરવો. સમતા=બધા ઉપર એકસરખી દૃષ્ટિ રાખવી. એકતા=એક આત્માને જ પોતાનો માનવો, શરીરાદિને પર માનવા.

અર્થ :-શ્રવણ, કીર્તન, ચિંતવન, સેવન, વંદન, ધ્યાન, લઘુતા, સમતા, એકતા—આ નવ પ્રકારની ભક્તિ છે, જે જ્ઞાની જીવ કરે છે. ૮.

જ્ઞાની જીવોનું મંતવ્ય
(સવૈયા એકગ્રીસા)

કાઝ અનુભવી જીવ કહૈ મેરે અનુભૌમૈં,
લક્ષન વિભેદ ભિન્ન કરમકૌ જાલ હૈ।
જાને આપા આપુકૌં જુ આપુકરિ આપુવિષૈં,
ઉત્પતિ નાસ ધ્રુવ ધારા અસરાલ હૈ॥
સારે વિકલપ મોસૌં ન્યારે સર્વથા મેરૌ,
નિહચૈ સુભાવ યહ વિવહાર ચાલ હૈ।
મૈં તૌ સુદ્ધ ચેતન અનંત ચિનમુદ્રાધારી,
પ્રભુતા હમારી એકરૂપ તિહું કાલ હૈ॥૧॥

અર્થ :-આત્માનુભવી જીવ કહે છે કે અમારા અનુભવમાં આત્મસ્વભાવથી વિરુદ્ધ ચિહ્નોની ધારક કર્મોની જાળ અમારાથી ભિન્ન છે તેઓ પોતે^૧ પોતાને^૨ પોતા દ્વારા^૩ પોતાનામાં^૪ જાણે છે. દ્રવ્યની ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ એ ત્રિગુણ ધારા જે મારામાં વહે છે, તે વિકલ્પો વ્યવહારનયથી છે, મારાથી સર્વથા ભિન્ન છે, હું તો નિશ્ચયનયના વિષયભૂત શુદ્ધ અને અનંત ચૈતન્યમૂર્તિનો ધારક છું, મારું આ સામર્થ્ય સદા એકસરખું રહે છે—કદી ઘટતું—વધતું નથી. ૮.

૧. આ કર્તારૂપ છે. ૨. આ કર્મરૂપ છે. ૩. આ કરણરૂપ છે. ૪. આ અધિકારણ છે.

ભિત્વા સર્વમપિ સ્વલક્ષણબલાદ્ભેતું હિ યચ્છક્વતે
ચિન્મુદ્રાદ્ઙિતનિર્વિભાગમહિમા શુદ્ધશ્ચિદેવાસ્મ્યહમ્ ।
ભિદ્યન્તે યદિ કારકાણિ યદિ વા ધર્મા ગુણા વા યદિ
ભિદ્યન્તાં ન ભિદાસ્તિ કાચન વિભૌ ભાવે વિશુદ્ધે ચિત્તિ ॥૩॥

આત્માના ચેતન લક્ષણનું સ્વરૂપ (સવૈયા એકત્રીસા)

નિરાકાર ચેતના કહાવૈ દરસન ગુન,
 સાકાર ચેતના સુદ્ધ જ્ઞાન ગુનસાર હૈ ।
 ચેતના અદ્વૈત દોઝ ચેતન દરબ માંહિ,
 સામાન વિશેષ સત્તાહીકૌ વિસતાર હૈ ॥
 કોઝ કહૈ ચેતના ચિહન નાંહી આતમામૈં,
 ચેતનાકે નાસ હોત ત્રિવિધ વિકાર હૈ ।
 લક્ષનકૌ નાસ સત્તા નાસ મૂલ વસ્તુ નાસ,
 તાતૈ જીવ દરબકૌ ચેતના આધાર હૈ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :-નિરાકાર ચેતના=જીવનો દર્શનગુણ જે આકાર આદિને જાણતો નથી. સાકાર ચેતના=જીવનો જ્ઞાનગુણ જે આકાર આદિ સહિત જાણે છે. અદ્વૈત=એક. સામાન્ય=જેમાં આકાર આદિનો વિકલ્પ હોતો નથી. વિશેષ=જે આકાર આદિ સહિત જાણે છે. ચિહ્ન(ચિહ્ન)=લક્ષણ. ત્રિવિધ=ત્રણ પ્રકારના. વિકાર=દોષ.

અર્થ :-ચૈતન્યપદાર્થ એકરૂપ જ છે, પણ દર્શનગુણને નિરાકાર^૧ ચેતના અને જ્ઞાનગુણને સાકાર^૨ ચેતના કહે છે. ત્યાં આ સામાન્ય અને વિશેષ બન્ને એક ચૈતન્યના જ ભેદો છે, એક જ દ્રવ્યમાં રહે છે. વૈશેષિક આદિ મતવાદીઓ આત્મામાં ચૈતન્યગુણ માનતા નથી, તેથી તેમને જૈન મતવાદીઓનું કહેવું છે કે ચેતનાનો અભાવ માનવાથી

૧-૨ પદાર્થને જાણવા પહેલાં પદાર્થના અસ્તિત્વનું જે કિંચિત્ ભાન થાય છે તે દર્શન છે, દર્શન એ નથી જાણતું કે પદાર્થ કેવા આકાર કે રંગનો છે, તે તો સામાન્ય અસ્તિત્વ માત્ર જાણે છે તેથી જ દર્શનગુણ નિરાકાર અને સામાન્ય છે. એમાં મહાસત્તા અર્થાત્ સામાન્ય સત્તાનો પ્રતિભાસ થાય છે. આકાર, રંગ આદિનું જાણવું તે જ્ઞાન છે, તેથી જ્ઞાન સાકાર છે, સવિકલ્પ છે, વિશેષ જાણે છે. એમાં અવાંતર સત્તા અર્થાત્ વિશેષ સત્તાનો પ્રતિભાસ થાય છે. (વિશેષ સમજવા માટે 'બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ'ની જ સામાણ્ય ગહણી' આદિ ગાથાઓનું અધ્યયન કરવું જોઈએ.

અદ્વૈતાપિ હિ ચેતના જગતિ ચેદ્ દૃગ્જ્ઞપ્તિરૂપં ત્યજેત્
 તત્સામાન્યવિશેષરૂપવિરહાત્સાઽસ્તિત્વમેવ ત્યજેત્ ।
 તત્યાગે જડતા ચિત્તોઽપિ ભવતિ વ્યાપ્યો વિના વ્યાપકા-
 દાત્મા ચાન્તમુપૈતિ તેન નિયતં દૃગ્જ્ઞપ્તિરૂપાસ્તુ ચિત્ ॥૪॥

ત્રણ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રથમ તો લક્ષણનો નાશ થાય છે. બીજું લક્ષણનો નાશ થવાથી સત્તાનો નાશ થાય છે. ત્રીજું સત્તાનો નાશ થવાથી મૂળ વસ્તુનો જ નાશ થાય છે. તેથી જીવદ્રવ્યનું સ્વરૂપ જાણવા માટે ચૈતન્યનું જ અવલંબન છે. ૧૦.

(દોહરા)

ચેતન લક્ષન આત્મા, આતમ સત્તા માંહિ ।

સત્તાપરિમિત વસ્તુ હૈ, ભેદ તિહૂંમૈં નાંહિ ॥૧૧॥

અર્થ :-આત્માનું લક્ષણ ચેતના છે અને આત્મા સત્તામાં છે, કારણ કે સત્તા-ધર્મ વિના આત્મ-પદાર્થ સિદ્ધ થતો નથી અને પોતાની સત્તા-પ્રમાણ વસ્તુ છે, દ્રવ્ય-અપેક્ષાએ ત્રણેમાં ભેદ નથી એક જ છે. ૧૧.

આત્મા નિત્ય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

જ્યોં કલઘૌત સુનારકી સંગતિ,

ભૂષન નામ કહૈ સબ કોઈ ।

કંચનતા ન મિટી તિહિ હેતુ,

વહૈ ફિરિ ઔટિકૈ કંચન હોઈ ॥

ત્યોં યહ જીવ અજીવ સંજોગ, મિદાનંદ.

ભયૌ બહુરૂપ ભયૌ નહિ દોઈ ।

ચેતનતા ન ગઈ કબહૂં,

તિહિ કારન બ્રહ્મ કહાવત સોઈ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :-કલઘૌત=સોનું. ભૂષન=ઘરેણું. ઔટત=ગાળવાથી. બ્રહ્મ=નિત્ય આત્મા.

અર્થ :-જેવી રીતે સોની દ્વારા ઘડવામાં આવતું સોનું ઘરેણાંના રૂપમાં થઈ જાય છે, પણ ગાળવાથી પાછું સોનું જ કહેવાય છે, તેવી જ રીતે આ જીવ અજીવરૂપ કર્મના નિમિત્તે અનેક વેષ ધારણ કરે છે, પણ અન્યરૂપ થઈ જતો નથી કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ ક્યાંય ચાલ્યો જતો નથી, એ જ કારણે જીવને સર્વ અવસ્થાઓમાં બ્રહ્મ કહે છે. ૧૨.

સુબુદ્ધિ સખીને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ સમજાવે છે.
(સવૈયા એકત્રીસા)

देखु सखी यह ब्रह्म विराजित,
याकी दसा सब याहीकौ सोहै ।
एकमें एक अनेक अनेकमें,
दुंद लियैं दुविधामह दो है ॥
आपु संभारि लखै अपनौ पद,
आपु विसारिकै आपुहि मोहै ।
व्यापकरूप यहै घट अंतर,
ग्यानमें कौन अग्यानमें को है ॥१३॥

શબ્દાર્થ :-વિરાજિત=શોભાયમાન. દસા=પરિણતિ. વિસારિકેં=ભૂલીને.

અર્થ :-સુબુદ્ધિ સખીને કહે છે કે હે સખી ! જો, આ પોતાનો ઈશ્વર સુશોભિત છે, તેની સર્વ પરિણતિ તેને જ શોભા આપે છે, એવી વિચિત્રતા બીજા કોઈમાં નથી. એને આત્મસત્તામાં જુઓ તો એકરૂપ છે, પરસત્તામાં જુઓ તો અનેકરૂપ છે, જ્ઞાનદશામાં જુઓ તો જ્ઞાનરૂપ, અજ્ઞાનદશામાં જુઓ તો અજ્ઞાનરૂપ, આવી બંને દુવિધાઓ એમાં છે. કોઈવાર સચેત થઈને પોતાની શક્તિની સંભાળ કરે છે અને કોઈવાર પ્રમાદમાં પડીને પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે, પણ એ ઈશ્વર નિજઘટમાં વ્યાપક રહે છે, હવે વિચાર કરો કે જ્ઞાનરૂપ પરિણમન કરનાર કોણ છે અને અજ્ઞાનદશામાં વર્તનાર કોણ છે ? અર્થાત્ તે જ છે. ૧૩.

આત્મ-અનુભવનું દષ્ટાંત (સવૈયા તેવીસા)

ज्यों नट एक धरै बहु भेख,
कला प्रगटै बहु कौतुक देखै ।
आपु लखै अपनी करतूति,
वहै नट भिन्न विलोकत भेखै ॥

ત્યોં ઘટમૈં નટ ચેતન રાવ,
વિભાઝ દસા ધરિ રૂપ વિસેચૈ ।
ખોલિ સુદૃષ્ટિ લચૈ અપનોં પદ,
દુંદ વિચારિ દસા નહિ લેચૈ ॥૧૪॥

અર્થ :-જેવી રીતે નટ અનેક સ્વાંગ ધારે છે અને તે સ્વાંગના તમાશા જોઈને લોકો કુતૂહલ સમજે છે, પણ તે નટ પોતાની અસલીરૂપથી કૃત્રિમ ધારણ કરેલા વેષને ભિન્ન જાણે છે, તેવી જ રીતે આ નટરૂપ ચેતનરાજા પરદ્રવ્યના નિમિત્તે અનેક વિભાવપર્યાયોને પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જ્યારે અંતરંગદૃષ્ટિ ખોલીને પોતાનું રૂપ દેખે છે ત્યારે અન્ય અવસ્થાઓને પોતાની માનતો નથી. ૧૪.

હેય-ઉપાદેય ભાવો ઉપર ઉપદેશ (છંદ અડિલ્લ)

જાકે ચેતન ભાવ, ચિદાનંદ સોઝ હૈ ।
ઔર ભાવ જો ધરૈ, સૌ ઔરૌ કોઝ હૈ ॥
જો ચિનમંડિત ભાઝ, ઉપાદે જાનનૈં
ત્યાગ જોગ પરભાવ, પરાયે માનનૈં ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :-ચિદાનંદ=ચેતનવંત આત્મા. ઉપાદે (ઉપાદેય)=ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય. હેય=ત્યાગવાને યોગ્ય. પરાયે=બીજા. માનને=શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.

અર્થ :-જેમાં ચૈતન્યભાવ છે તે ચિદાત્મા છે અને જેમાં અન્યભાવ છે તે બીજા જ અર્થાત્ અનાત્મા છે. ચૈતન્યભાવ ઉપાદેય છે, પરદ્રવ્યોના ભાવ પર છે—ત્યાગવા યોગ્ય છે. ૧૫.

જ્ઞાની જીવ ચાહે ઘરમાં રહે, ચાહે વનમાં રહે, પણ મોક્ષમાર્ગ સાધે છે.
(સવૈયા એકગ્રીસા)

જિન્હકૈં સુમતિ જાગી ભોગસૌં ભયે વિરાગી,
પરસંગ ત્યાગિ જે પુરુષ ત્રિભુવનમૈં ।

एकश्चितश्चिन्मय एव भावो भावाः परे ये किल ते परेषाम् ।

ग्राह्यस्ततश्चिन्मय एव भावो भावाः परे सर्वत एव हेयाः ॥५॥

રાગાદિક ભાવનિસૌં જિનિકા રહનિ ન્યારી,
 કબહૂં મગન હૈ ન રહેં ધામ ધનમેં ॥
 જે સદૈવ આપકૌં વિચારેં સરવાંગ સુદ્ધ,
 જિન્હકૈ વિકલતા ન વ્યાપૈ કહૂં મનમેં ।
 તેરૂં મોખ મારગકે સાધક કહાવેં જીવ,
 ભાવૈ રહૌ મંદિરમેં ભાવૈ રહૌ વનમેં ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :-સુમતિ=સારી બુદ્ધિ. જાગી=પ્રગટી. પરસંગ ત્યાગી=દેહ આદિથી મમત્વનો ત્યાગ કરનારા. ત્રિભુવન=ત્રણ લોક—ઉર્ધ્વ, મધ્ય, પાતાળ. સરવાંગ (સર્વાંગ)=પૂર્ણ રીતે. વિકલતા=ભ્રમ. ભાવે=ચાહે તો. મંદિરમેં=ઘરમાં

અર્થ :-જેમને સુબુદ્ધિનો ઉદય થયો છે, જે ભોગોથી વિરક્ત થયા છે, જેમણે શરીર આદિ પરદ્રવ્યોનું મમત્વ દૂર કર્યું છે, જે રાગ-દ્વેષ આદિભાવોથી રહિત છે, જે કદી ઘર અને ધન-સંપત્તિ આદિમાં લીન થતાં નથી, જે સદા પોતાના આત્માને સમ્પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ વિચારે છે, જેમને મનમાં કદી આકુળતા વ્યાપતી નથી, તે જ જીવો ત્રણલોકમાં^૧ મોક્ષમાર્ગના સાધક છે, ભલે તેઓ ઘરમાં રહે કે જંગલમાં રહે. ૧૬.

મોક્ષમાર્ગી જીવોની પરિણતિ (સવેચા તેવીસા)

ચેતન મંડિત અંગ અખંડિત,
 સુદ્ધ પવિત્ર પદારથ મેરો ।
 રાગ વિરોધ વિમોહ દસા,
 સમુદ્ગૈ ભ્રમ નાટક પુદ્ગલ કેરો ॥

૧. ચાહે તેઓ ઉર્ધ્વલોક અથવા દેવગતિમાં હોય, મધ્યલોક અર્થાત્ તિર્યચ જાતિમાં હોય કે પછી પાતાળલોક અર્થાત્ ભવનવાસી, વ્યંતર કે નરકગતિમાં હોય.

સિદ્ધાન્તોઽયમુદાત્તચિત્તચરિત્તૈર્મોક્ષાર્થિભિઃ સેવ્યતાં
 શુદ્ધં ચિન્મયમેકમેવ પરમં જ્યોતિઃ સદૈવાસ્મ્યહમ્ ।
 એતે યે તુ સમુલ્લસન્તિ વિવિધા ભાવાઃ પૃથગ્લક્ષણા-
 સ્તેઽહં નાસ્મિ યત્તોઽન્ન તે મમ પરદ્રવ્યં સમગ્રા અપિ ॥૬॥

ભોગ સંયોગ વિયોગ વિથા,
અવલોકિ કહૈ યહ કર્મજ ઘેરૌ ।
હૈ જિન્હકૌ અનુભૌ ઇહ ભાંતિ,
સદા તિનકૌં પરમારથ નેરૌ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :-મંડિત=શોભિત. અખંડિત=જે છેદાતો-ભેદાતો નથી તે.

અર્થ :-જેઓ વિચારે છે કે મારો આત્મપદાર્થ ચૈતન્યરૂપ છે, અછેદ, અભેદ, શુદ્ધ અને પવિત્ર છે, જે રાગ-દ્વેષ-મોહને પુદ્ગલનું નાટક સમજે છે, જે ભોગ-સામગ્રીના સંયોગ અને વિયોગની આપત્તિઓને જોઈને કહે છે કે આ કર્મજનિત છે—એમાં આપણું કાંઈ નથી, એવો અનુભવ જેમને સદા રહે છે, તેમની સમીપ જ મોક્ષ છે. ૧૭.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સાધુ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ચોર છે. (દોહરા)

જો પુમાન પરધન હૈ, સો અપરાધી અગ્ય ।
જો અપનો ધન વ્યૌહૈ, સો ધનપતિ સરવગ્ય ॥૧૮॥
પરકી સંગતિ જૌ રચૈ, બંધ બઢાવૈ સોઢ ।
જો નિજ સત્તામૈં મગન, સહજ મુક્ત સો હોઢ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :-પુમાન=મનુષ્ય પરધન હરૈ=પરદ્રવ્યને અંગીકાર કરે છે. અગ્ય=મૂર્ખ. ધનપતિ=શાહુકાર. રચૈ=લીન થાય.

અર્થ :-જે મનુષ્ય પરદ્રવ્યનું હરણ કરે છે તે મૂર્ખ છે, ચોર છે, જે પોતાના ધનનો ઉપયોગ કરે છે તે સમજણો છે, શાહુકાર છે. ૧૮. જે પરદ્રવ્યની સંગતિમાં મગ્ન રહે છે તે બંધની પરંપરા વધારે છે અને જે નિજસત્તામાં લીન રહે છે તે

પરદ્રવ્યગ્રહં કુર્વન્ બધ્યેતૈવાપરાધવાન્ ।

બધ્યેતાનપરાધો ન સ્વદ્રવ્યે સંવૃત્તો યતિઃ ॥૧૭॥

અનવરતમનન્તૈર્બધ્યતે સાપરાધઃ

સ્પૃશતિ નિરપરાધો બન્ધનં નૈવ જાતુ ।

નિયતમયમશુદ્ધં સ્વં ભજન્સાપરાધો

ભવતિ નિરપરાધઃ સાધુ શુદ્ધાત્મસેવી ॥૧૮॥

સહજમાં જ મોક્ષ પામે છે. ૧૯.

ભાવાર્થ :—લોકમાં પ્રવૃત્તિ છે કે ને બીજાનું ધન લે છે તેને અજ્ઞાની ચોર અથવા ડાકૂ કહેવામાં આવે છે, તે ગુનેગાર અને દંડને પાત્ર થાય છે અને જે પોતાના ધનનો ઉપયોગ કરે છે તે મહાજન અથવા સમજદાર કહેવાય છે, તેની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે જીવ પરદ્રવ્ય અર્થાત્ શરીર કે શરીરના સંબંધી ચેતન-અચેતન પદાર્થોને પોતાના માને છે અથવા તેમાં લીન થાય છે તે મિથ્યાત્વી છે, સંસારનું દુઃખ ભોગવે છે અને જે નિજાત્માને પોતાનો માને છે અથવા તેનો જ અનુભવ કરે છે તે જ્ઞાની છે, મોક્ષનો આનંદ પામે છે. ૧૯. ૧૯.

દ્રવ્ય અને સત્તાનું સ્વરૂપ (દોહરા)

उपजै विनसै थिर रहै, यह तो वस्तु वखान।

जो मरजादा वस्तुकी, सो सत्ता परवान॥२०॥

શબ્દાર્થ :—ઉપજૈ=ઉત્પન્ન થાય. વિનસૈ=નષ્ટ થાય. વસ્તુ=દ્રવ્ય. મર્યાદા=સીમા, ક્ષેત્રાવગાહ. પરવાન (પ્રમાણ)=જાણવું.

અર્થ :—જે પર્યાયોથી ઉત્પન્ન અને નષ્ટ થાય છે પણ સ્વરૂપે સ્થિર રહે છે તેને દ્રવ્ય કહે છે, અને દ્રવ્યના ક્ષેત્રાવગાહને સત્તા કહે છે. ૨૦.

छ द्रव्यनी सत्तानुं स्वरूप (सवेया अेकश्रीसा)

लोकालोक मान एक सत्ता है आकाश दर्ब,

धर्म दर्ब एक सत्ता लोक परमिति है।

लोक परवान एक सत्ता है अधर्म दर्ब,

कालके अनू असंख सत्ता अगनिति है॥

पुद्गल सुद्ध परवानुकी अनंत सत्ता,

जीवकी अनंत सत्ता न्यारी न्यारी छिति है।

कोऊ सत्ता काबूसौं न मिलि एकमेक होइ,

सबै असहाय यौं अनादिहीकी थिति है॥२१॥

શબ્દાર્થ :-લોકાલોક=સર્વ આકાશ. પરમિતિ=બરાબર. પરવાન(પ્રમાણ)=બરાબર. અગનિતિ=અસંખ્યાત. ન્યારી ન્યારી=જુદી જુદી થિતિ (સ્થિતિ)=હયાતી. અસહાય=સ્વાધીન.

અર્થ :-આકાશદ્રવ્ય એક છે, તેની સત્તા લોક-અલોકમાં છે, ધર્મ દ્રવ્ય એક છે, તેની સત્તા લોક-પ્રમાણ છે, અધર્મદ્રવ્ય પણ એક છે, તેની સત્તા લોક-પ્રમાણ છે, કાળના અણુ અસંખ્યાત છે, તેની સત્તા અસંખ્યાત છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય અનંતાનંત છે, તેની સત્તા અનંતાનંત છે, જીવદ્રવ્ય અનંતાનંત છે, તેની સત્તા અનંતાનંત છે, આ છએ દ્રવ્યોની સત્તાઓ જુદી જુદી છે, કોઈ સત્તા કોઈની સાથે મળતી નથી અને એકમેક થતી નથી. નિશ્ચયનયમાં કોઈ કોઈને આશ્રિત નથી સર્વ સ્વાધીન છે. આ પ્રમાણે અનાદિકાળથી ચાલતું આવ્યું છે. ૨૧.

છ દ્રવ્યથી જ જગતની ઉત્પત્તિ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

एई छहों दर्व इनहीकौ है जगतजाल,
तामैं पांच जड़ एक चेतन सुजान है।
काहूकी अनंत सत्ता काहूसौं न मिलै कोइ,
एक एक सत्तामैं अनंत गुन गान है॥
एक एक सत्तामैं अनंत परजाइ फिरै,
एकमैं अनेक इहि भांति परवान है।
यहै स्यादवाद यहै संतनिकी मरजाद,
यहै सुख पोख यह मोखकौ निदान है॥२२॥

શબ્દાર્થ :-જગતજાલ=સંસાર. સુજાન=જ્ઞાનમય. સંતનકી=સત્પુરુષોની. મરજાદ=સીમા. પોખ=પુષ્ટિ કરનાર. નિદાન=કારણ.

અર્થ :-ઉપર કહેલા જ છ દ્રવ્યો છે, એમનાથી જ જગત ઉત્પન્ન છે. આ છ દ્રવ્યોમાં પાંચ અચેતન છે, એક ચેતનદ્રવ્ય જ્ઞાનમય છે. કોઈની અનંતસત્તા કોઈની સાથે કદી મળતી નથી. પ્રત્યેક સત્તામાં અનંત ગુણસમૂહ છે અને અનંત અવસ્થાઓ છે, આ રીતે એકમાં અનેક જાણવા. એ જ સ્યાદ્વાદ છે, એ જ સત્પુરુષોનું અખંડિત કથન છે. એ જ આનંદવર્ધક છે અને એ જ જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ છે. ૨૨.

(सवैया अेकत्रीसा)

साधी दधि मंथमें अराधी रस पंथनिमें,
जहां तहां ग्रंथनिमें सत्ताहीकौ सोर है।
ग्यान भान सत्तामें सुधा निधान सत्ताहीमें,
सत्ताकी दुरनि सांझ सत्ता मुख भोर है॥
सत्ताकौ सरूप मोख सत्ता भूल यहै दोष,
सत्ताके उलंघे धूमधाम चहूं वोर है।
सत्ताकी समाधिमें बिराजि रहै सोई साहू,
सत्तातैं निकसि और गहै सोई चोर है॥२३॥

शब्दार्थ :-दधि=दही. मंथमें=वलोववामां. रस पंथ=रसनो उपाय. सोर (शोर)=
आंदोलन. सत्ता=वस्तुनुं अस्तित्व, भोजुदगी. धूमधाम यहुं वोर=यार गतिमां भ्रमण.
समाधि=अनुभव. साहू=भलो माणस. गहै=ग्रहण करे.

अर्थ :-दहीना मंथनथी धीनी सत्ता साधवामां आवे छे, औषधिओनी
क्रियामां रसनी सत्ता छे, शास्त्रोमां जयां-त्यां सत्तानुं ज कथन छे, ज्ञाननो सूर्य सत्तामां
छे, अमृतनो पुंज सत्तामां छे, सत्ताने छुपाववी अे सांजना^१ अंधकार समान छे अने
सत्ताने मुप्य करवी अे सवारना^२ सूर्यनो उदय करवा समान छे. सत्तानुं स्वरूप ज
भोक्ष छे, सत्तानुं भूलवुं ते ज जन्म-मरण आदि दोषरूप संसार छे, पोतानी
आत्मसत्तानुं उल्लंघन करवाथी यार गतिमां भटकवुं पडे छे. जे आत्मसत्ताना
अनुभवमां विराजमान छे ते ज भलो माणस छे अने जे आत्मसत्ता छोडीने अन्य
सत्तानुं ग्रहण करे छे ते ज चोर छे. २३.

आत्मसत्तानो अनुभव निर्विकल्प छे. (सवैया अेकत्रीसा)

जामैं लोकवेद नांहि थापना उछेद नांहि,
पाप पुत्र खेद नांहि क्रिया नांहि करनी।

१-२. सांजना अंधकारनो भाव अे जणाय छे के अज्ञाननो अंधकार वधतो जाय. प्रभातना सूर्योदयनो अे
भाव जणाय छे के ज्ञाननो प्रकाश वधतो जाय.

જામૈં રાગ દોષ નાંહિ જામૈં બંધ મોખ નાંહિ,
 જામૈં પ્રભુ દાસ ન અકાસ નાંહિ ધરની ॥
 જામૈં કુલ રીત નાંહિ જામૈં હારિ જીત નાંહિ,
 જામૈં ગુરુ સીષ નાંહિ, વીષ નાંહિ ભરની ।
 આશ્રમ બરન નાંહિ કાહૂકી સરન નાંહિ
 એસી સુદ્ધ સત્તાકી સમાધિભૂમિ બરની ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :-લોકવેદ=લૌકિક જ્ઞાન. થાપના ઉછેદ=લૌકિક વાતોનું ખંડન. (જેમ મૂર્તિને ઈશ્વર કહેવા એ લોકવ્યવહાર છે અને મૂર્તિપૂજાનું ખંડન કરવું તે લોકસ્થાપનાનો ઉચ્છેદ કરવા બરાબર છે. સત્તામાં તે બંને નથી.) બેદ=કષ્ટ. પ્રભુ=સ્વામી. દાસ=સેવક. ધરની=પૃથ્વી. વીષ ભરની=યાત્રા પૂરી કરવી. બરન આશ્રમ (વર્ણ આશ્રમ)=બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર એ ચાર.

અર્થ :-જેમાં લૌકિક રીતરિવાજોની ન વિધિ છે કે ન નિષેધ છે, ન પાપ-પુણ્યનો કલેશ છે, ન ક્રિયાની આજ્ઞા છે, ન રાગ-દ્વેષ છે, ન બંધ-મોક્ષ છે, ન સ્વામી છે, ન સેવક છે, ન આકાશ^૧ છે ન ધરતી^૨ છે, ન કુળાચાર છે, ન હારજીત છે, ન ગુરુ છે ન શિષ્ય છે, ન હાલવું-ચાલવું છે, ન વર્ણાશ્રમ છે, ન કોઈનું શરણ છે. એવી શુદ્ધ સત્તા અનુભવરૂપ ભૂમિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪.

જે આત્મસત્તાને જાણતો નથી તે અપરાધી છે. (દોહરા)

જાકૈ ઘટ સમતા નહીં, મમતા મગન સદીવ ।
 રમતા રામ ન જાનઈ, સો અપરાધી જીવ ॥૨૫॥
 અપરાધી મિથ્યામતી, નિરદૈ હિરદૈ અંધ ।
 પરકોં માનૈ આતમા, કરૈ કરમકો બંધ ॥૨૬॥
 ઝૂટી કરની આચરૈ, ઝૂટે સુખકી આસ ।
 ઝૂટી ભગતિ હિણ ધરૈ, ઝૂટે પ્રભુકો દાસ ॥૨૭॥

૧-૨. ઊંચ-નીચનો ભેદ નથી.

અતો હતાઃ પ્રમાદિનો ગતાઃ સુખાસીનતાં પ્રલીનં ચાપલમુન્મૂલિતમાલંબનમ્ ।
 આત્મન્યેવાલાનિતં ચ ચિત્તમાસંપૂર્ણવિજ્ઞાનઘનોપલબ્ધેઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :-સમતા=રાગ-દ્વેષરહિત ભાવ. મમતા=પરદ્રવ્યોમાં અહંબુદ્ધિ. રમતા રામ=પોતાના રૂપમાં આનંદ કરનાર આત્મારામ. અપરાધી=દોષી. નિરદે(નિર્દય)=દુષ્ટ. હિરદૈ(હૃદય)=મનમાં. આસ(આશા)=ઉમેદ. ભગતિ(ભક્તિ)=સેવા, પૂજા. દાસ=સેવક.

અર્થ :-જેના હૃદયમાં સમતા નથી, જે સદા શરીર આદિ પરપદાર્થોમાં મગ્ન રહે છે અને પોતાના આત્મારામને જાણતો નથી તે જીવ અપરાધી છે. ૨૫. પોતાના આત્મસ્વરૂપને નહીં જાણનાર અપરાધી જીવ મિથ્યાત્વી છે, પોતાના આત્માનો હિંસક છે, હૃદયનો અંધ છે. તે શરીર આદિ પદાર્થોને આત્મા માને છે અને કર્મબંધને વધારે છે. ૨૬. આત્મજ્ઞાન વિના તેનું તપાયરણ મિથ્યા છે. તેની મોક્ષસુખની આશા જૂઠી છે, ઈશ્વરને જાણ્યા વિના ઈશ્વરની ભક્તિ અથવા દાસત્વ મિથ્યા છે. ૨૭.

મિથ્યાત્વની વિપરીત વૃત્તિ (સવૈયા એકત્રીસા)

માટી ભૂમિ સૈલકી સો સંપદા બખાને નિજ,
કર્મમેં અમૃત જાને ગ્યાનમેં જહર હૈ।
અપનો ન રૂપ ગહે ઓરહીસોં આપો કહે,
સાતા તો સમાધિ જાકૈ અસાતા કહર હૈ।।
કોપકો કૃપાન લિએ માન મદ પાન કિયેં,
માયાકી મરોર હિયેં લોભકી લહર હૈ,
યાહી માંતિ ચેતન અચેતનકી સંગતિસોં,
સાંચસોં વિમુખ ભયો ઝૂટમેં બહર હૈ।।૨૮।।

શબ્દાર્થ :-સૈલ(શૈલ)=પર્વત. જહર=વિષ. ઓરહિસોં=પરદ્રવ્યથી. કહર=આપત્તિ. કૃપાન=તલવાર. બહર હે=લાગી પડ્યો છે.

અર્થ :-સોનું—ચાંદી જે પહાડોની માટી છે તેને પોતાની સંપત્તિ કહે છે, શુભક્રિયાને અમૃત માને છે અને જ્ઞાનને ઝેર જાણે છે. પોતાના આત્મરૂપનું ગ્રહણ કરતો નથી, શરીર આદિને આત્મા માને છે, શાતાવેદનીયજનિત લૌકિક-સુખમાં આનંદ માને છે અને અશાતાના ઉદયને આફત કહે છે, ક્રોધની તલવાર પકડી રાખી છે, માનનો શરાબ પીને બેઠો છે, મનમાં માયાની વક્તા છે અને લોભના ચક્કરમાં પડેલો

છે. આ રીતે અચેતનની સંગતિથી ચિદ્રૂપ આત્મા સત્યથી પરાહુખ થઈને જૂઠમાં જ ગુંચવાઈ ગયો છે. ૨૮.

(સવૈયા એકગ્રીસા)

ત્રીન કાલ અતીત અનાગત વરતમાન,
 જગમૈં અખંડિત પ્રવાહકૌ ડહર હૈ ।
 તાસૌ કહૈ યહ મેરૌ દિન યહ મેકી રાતિ,
 યહ મેરી ધરી યહ મેરૌહી પહર હૈ ॥
 ઁહકૌ ઁજાનૌ જૌરૈ તાસૌં કહે મેરૌ ગેહ,
 જહાં બસૈ તાસૌં કહે મેરૌહી સહર હૈ ।
 યાહિ ખાંતિ ચેતન અચેતનકી સંગતિસૌં,
 સાંચસૌં વિમુઁ ખ ખયૌ ડૂઠમૈં બહર હૈ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :-અતીતકાલ=ભૂતકાળ. અનાગત=ભવિષ્ય. ખેહ=કચરો. ગેહ=ઘર.
 સહર(શહર)=નગર.

અર્થ :-સંસારમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળનું ધારા-પ્રવાહ ચક્ર ચાલી રહ્યું છે, તેને કહે છે કે મારો દિવસ, મારી રાત્રિ, મારી ઘડી, મારો પહોર છે. કચરાનો ઢગલો ભેગો કરે છે અને કહે છે કે આ મારું મકાન છે, જે પૃથ્વીના ભાગમાં રહે છે તેને પોતાનું નગર બતાવે છે. આ રીતે અચેતનની સંગતિથી ચિદ્રૂપ આત્મા સત્યથી પરાહુખ થઈને જૂઠમાં મુંઝાઈ રહ્યો છે. ૨૯.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોનો સદ્વિચાર (દોહરા)

જિન્હકે મિથ્યામતિ નહી, ગ્યાનકલા ઘટ માંહિ ।
 પરચૈ આતમરામસો, તે અપરાધિ નાંહિ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :-મિથ્યામતી=ખોટી બુદ્ધિ. પરચૈ(પરિચય)=ઓળખાણ.

અર્થ :-જે જીવોની કુબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ છે, જેમના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ છે અને જેમને આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ છે તે ભલા માણસ છે. ૩૦.

(सवैया अेकत्रीसा)

जिन्हकै धरम ध्यान पावक प्रगट भयौ,
संसै मोह विभ्रम बिरख तीनों डढ़े हैं।
जिन्हकी चितौनि आगे उदै स्वान भूसि भागै,
लागै न करम रज ग्यान गज चढ़े हैं॥
जिन्हकी समुझिकी तरंग अंग आगममैं,
आगममैं निपुन अध्यात्ममैं कढ़े हैं।
तेई परमारथी पुनीत नर अठौं जाम,
राम रस गाढ़ करैं यहै पाठ पढ़े हैं॥३१॥

शब्दार्थ :-पावक=अग्नि. बिरभ (वृक्ष)=आड. श्वन=कूतरौ. रज=धूण. ग्यान गज=ज्ञानरूपी हाथी. अध्यात्म=आत्मानुं स्वरूप बतावनारी विद्या. परमारथी (परमार्थी)=परम पदार्थ अर्थात् भोक्षना मार्गमां लागेला. पुनीत=पवित्र. आठौं जाम=आठेय पछोर-सदाकाण.

अर्थ :-जेमनी धर्मध्यानरूप अग्निमां संशय, विमोह अने विभ्रम अे त्रणे वृक्ष बणी गयां छे, जेमनी सुदृष्टि आगण उदयरूपी कूतरा भसतां भसतां भागी जाय छे, तेओ ज्ञानरूपी हाथी उपर बेठेला छे, तेथी कर्मरूपी धूण तेमना सुधी पछोयती नथी. जेमना विचारमां शास्त्रज्ञाननी लडेरो उठे छे, जे सिद्धांतमां प्रवीण छे, जे आध्यात्मिक विद्याना पारगाभी छे, तेओ ज मोक्षमार्गी छे-तेओ ज पवित्र छे, सदा आत्म-अनुभवनो रस दढ करे छे अने आत्म-अनुभवनो ज पाठ भाषे छे. 31.

(सवैया अेकत्रीसा)

जिन्हकी चिहुंति चिमटासी गुन चूनिबेकौं,
कुकथाके सुनिबेकौं दोऊ काम मढ़े हैं।
जिन्हकौ सरल चित्त कोमल वचन बोलै,
सोमदृष्टि लियैं डोलैं मोम कैसे गढ़े हैं॥
जिन्हकी सकति जगी अलख अराधिबेकौं,
परम समाधि साधिबेकौं मन बढ़े हैं।

તેઈ પરમારથી પુનીત નર આઠૌં જામ,

રામ રસ ગાઢુ કરૈં યહૈ પાઠ પઢૈ હૈં ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :-ચિહ્નંટિ=બુદ્ધિ. ચૂનિબેકૌ=પકડવાને-ગ્રહણ કરવાને. કુકથા=ખોટી વાર્તા-
શ્રીકથા આદિ. સોમદૃષ્ટિ=ક્રોધ આદિ રહિત. અલખ=આત્મા.

અર્થ :-જેમની બુદ્ધિ ગુણ ગ્રહણ કરવામાં ચીપિયા^૧ જેવી છે, વિકથા સાંભળવાને માટે જેમના કાન મઢેલા અર્થાત્ બહેરા છે, જેમનું ચિત્ત નિષ્કપટ છે, જે મૃદુ ભાષણ કરે છે, જેમની ક્રોધાદિ રહિત સૌમ્યદૃષ્ટિ છે, જે એવા ક્રોમળ સ્વભાવવાળા છે કે જાણે મીણના^૨ જ બનેલા છે, જેમને આત્મધ્યાનની શક્તિ પ્રગટ થઈ છે અને પરમ સમાધિ સાધવાને જેમનું ચિત્ત ઉત્સાહી રહે છે, તેઓ જ મોક્ષમાર્ગી છે, તેઓ જ પવિત્ર છે, સદા આત્મ-અનુભવનો રસ દેહ કરે છે અને આત્મ-અનુભવનો જ પાઠ ભણે છે—અર્થાત્ આત્માનું જ રટણ લાગ્યું રહે છે. ૩૨.

સમાધિ વર્ણન (દોહરા)

રામ-રસિક અર રામ-રસ, કહન સુનનકૌં દોઙ્ઙ ।

જબ સમાધિ પરગટ ભઈ, તબ દુબિધા નહિ કોઙ્ઙ ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :-રામ-રસિક=આત્મા. રામ-રસ=અનુભવ. સમાધિ=આત્મામાં લીન થવું.
દુબિધા=ભેદ.

અર્થ :-આત્મા અને આત્મ-અનુભવ એ કહેવા-સાંભળવામાં બે છે, પણ જ્યારે આત્મધ્યાન પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે રસિક અને રસનો અથવા બીજો કોઈ ભેદ રહેતો નથી. ૩૩.

૧. જેમ ચીપિયો નાની વસ્તુ પણ ઉપાડી લે છે તે જ રીતે સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનું પણ તેમની બુદ્ધિ ગ્રહણ કરે છે.
૨. જેમ મીણ સહજમાં ઓગળી જાય છે અથવા વળી જાય છે તેમ તેઓ પણ થોડામાં જ ક્રોમળ થઈ જાય છે, તત્ત્વની વાત થોડામાં જ સમજી જાય છે, પછી હઠ કરતા નથી.

યત્ર પ્રતિક્રમણમેવ વિષં પ્રણીતં

તત્રાપ્રતિક્રમણમેવ સુધા કુતઃ સ્યાત્ ।

તત્કિં પ્રમાદ્યતિ જનઃ પ્રપતન્નધોઽધઃ

કિં નોર્ધ્વમૂર્ધ્વમધિરોહતિ નિષ્પ્રમાદઃ ॥૧૦॥

શુભ ક્રિયાઓનું સ્પષ્ટીકરણ (દોહરા)

નંદન બંદન થુતિ કરન, શ્રવન ચિંતવન જાપ।

પઢન પઢાવન ઉપદિસન, બહુવિધિ ક્રિયા-કલાપ ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :-નંદન=રસિક અવસ્થાનો આનંદ. વંદન=નમસ્કાર કરવા. થુતિ(સ્તુતિ)= ગુણગાન કરવા. શ્રવન(શ્રવણ)=આત્મસ્વરૂપનો ઉપદેશ આદિ સાંભળવા. ચિંતવન=વિચાર કરવો. જાપ=વારંવાર નામનું ઉચ્ચારણ કરવું. પઠન=ભણવું. પઢાવન=ભણાવવું. ઉપદિસન=વ્યાખ્યાન દેવું.

અર્થ :-આનંદ માનવો. નમસ્કાર કરવા, સ્તવન કરવું, ઉપદેશ સાંભળવો, ધ્યાન કરવું, જાપ જપવો, ભણવું, ભણાવવું, વ્યાખ્યાન આપવું આદિ સર્વ શુભ ક્રિયાઓ છે. ૩૪.

શુદ્ધોપયોગમાં શુભોપયોગનો નિષેધ (દોહરા)

સુદ્ધાતમ અનુભવ જહાં, સુભાચાર તહાં નાંહિ।

કરમ કરમ મારગ વિષેં, સિવ મારગ સિવમાંહિ ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :-શુભાચાર=શુભ પ્રવૃત્તિ. કરમ મારગ (કર્મમાર્ગ)=બંધનું કારણ. સિવ મારગ(શિવમાર્ગ)=મોક્ષનું કારણ. સિવમાંહિ=આત્મામાં.

અર્થ :-ઉપર કહેલી ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં જ્યાં આત્માનો શુદ્ધ અનુભવ થઈ જાય છે ત્યાં શુભોપયોગ રહેતો નથી, શુભ ક્રિયા કર્મબંધનું કારણ છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ આત્મ-અનુભવમાં છે. ૩૫.

વળી — (ચોપાઈ)

इहि बिधि वस्तुव्यवस्था जैसी।

कही जिनंद कही मैं तैसी ॥

जे प्रमादसंजुत मुनिराजा।

तिनके सुभाचारसौं काजा ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :-વસ્તુવ્યવસ્થા=પદાર્થનું સ્વરૂપ. પ્રમાદસંજુત=આત્મ અનુભવમાં અસાવધાન, શુભોપયોગી.

અર્થ :—ગ્રંથકાર કહે છે કે આ રીતે પદાર્થનું જેવું સ્વરૂપ જિનરાજે કહ્યું છે તેવું અમે વર્ણવ્યું. જે મુનિરાજ પ્રમાદદશામાં રહે છે, તેમને શુભક્રિયાનું અવલંબન લેવું જ પડે છે. ૩૬.

જહાં પ્રમાદ દસા નહિ વ્યાપૈ ।
તહાં અવલંબ આપનોં આપૈ ॥
તા કારન પ્રમાદ ઉતપાતી ।
પ્રગટ મોખ મારગકૌ ઘાતી ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :—અવલંબ=આધાર.

અર્થ :—જ્યાં શુભ-અશુભ પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રમાદ નથી રહેતો, ત્યાં પોતાને પોતાનું જ અવલંબન અર્થાત્ શુદ્ધોપયોગ હોય છે, તેથી સ્પષ્ટ છે કે પ્રમાદની ઉત્પત્તિ મોક્ષમાર્ગમાં બાધક છે. ૩૭.

જે પ્રમાદ સંજુગત ગુસાંઈ ।
ઉઠહિં ગિરહિં ગિંદુકકી નાંઈ ॥
જે પ્રમાદ તજિ ઉદ્ધત હૌંહીં ।
તિનકૌં મોખ નિકટ દ્રિગ સૌંહીં ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :—ગુસાંઈ=સાધુ, ગિંદુક=દડો. નાંઈ=જેમ. દ્રિગ=આંખ.

અર્થ :—જે મુનિ પ્રમાદ સહિત હોય છે તેઓ દડાની પેઠે નીચેથી ઉપર ચડે છે અને પાછા નીચે પડે છે અને જે પ્રમાદ છોડીને સ્વરૂપમાં સાવધાન હોય છે, તેમની દૃષ્ટિમાં મોક્ષ બિલકુલ પાસે જ દેખાય છે.

વિશેષ :—સાધુદશામાં છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક પ્રમત્ત મુનિનું છે, તે છઠ્ઠામાંથી સાતમામાં અને સાતમામાંથી છઠ્ઠામાં અસંખ્યાત વાર ચડે-ઉતરે છે. ૩૮.

ઘટમૈં હૈ પ્રમાદ જબ તાઈ ।
પરાધીન પ્રાની તબ તાઈ ॥
જબ પ્રમાદકી પ્રભુતા નાસૈ ।
તબ પ્રધાન અનુભૌ પરગાસૈ ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :-જબ તાઈ=જ્યાં સુધી. તબ તાઈ=ત્યાં સુધી. પ્રભુતા=બળ. નાસૈ(નાશૈ)=નષ્ટ થાય. પ્રધાન=મુખ્ય. પરગાસૈ(પ્રકાશૈ)=પ્રગટ થાય.

અર્થ :-જ્યાં સુધી હૃદયમાં પ્રમાદ રહે છે ત્યાં સુધી જીવ પરાધીન રહે છે અને જ્યારે પ્રમાદની શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે શુદ્ધ અનુભવનો ઉદય થાય છે. ૩૯.

વળી —

(દોહરા)

તા કારન જગપંથ ઇત, ઉત સિવ મારગ જોર ।

પરમાદી જગકૌં ધુકૈ, અપરમાદિ સિવ ઓર ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :-જગપંથ=સંસારભ્રમણનો ઉપાય. ઈત=અહીં. ઉત=ત્યાં. સિવમારગ (શિવમાર્ગ)=મોક્ષનો ઉપાય. ધુકૈ=દેખે. અપરમાદિ(અપ્રમાદિ)=પ્રમાદ રહિત.

અર્થ :-તેથી પ્રમાદ સંસારનું કારણ છે અને અનુભવ મોક્ષનું કારણ છે. પ્રમાદી જીવ સંસાર તરફ દેખે છે અને અપ્રમાદી જીવ મોક્ષ તરફ દેખે છે. ૪૦.

જે પરમાદી આલસી, જિન્હકૈં વિકલપ ભૂરિ ।

હોઝ સિથલ અનુભૌવિષૈ, તિન્હકૌં સિવપથ દૂરિ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ :-આલસી=નિરુદ્ધમી. વિકલપ(વિકલ્પ)=રાગ-દ્વેષની લહેરો. ભૂરિ=ઘણી. સિથલ (શિથિલ)=અસમર્થ. સિવપથ=સ્વરૂપાયરણ.

અર્થ :-જે જીવ પ્રમાદી અને આળસુ છે જેમના ચિત્તમાં અનેક વિકલ્પો થાય છે અને જે આત્મ-અનુભવમાં શિથિલ છે, તેમનાથી સ્વરૂપાયરણ દૂર જ રહે છે. ૪૧.

જે પરમાદી આલસી, તે અભિમાની જીવ ।

જે અવિકલપી અનુભવી, તે સમરસી સદીવ ॥૪૨॥

શબ્દાર્થ :-અભિમાની=અહંકાર સહિત. અવિકલપી(અવિકલ્પી)=રાગ-દ્વેષ રહિત.

પ્રમાદકલિતઃ કથં ભવતિ શુદ્ધભાવોઽલસઃ

કષાયભરગૌરવાદલસતા પ્રમાદો યતઃ ।

અતઃ સ્વરસનિર્ભરે નિયમિતઃ સ્વભાવે ભવન્

મુનિઃ પરમશુદ્ધતાં વ્રજતિ મુચ્યતે વાઽચિરાત્ ॥૧૧॥

અર્થ :—જે જીવ પ્રમાદ સહિત અને અનુભવમાં શિથિલ છે તેઓ શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે અને જે નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં રહે છે તેમના ચિત્તમાં સદા સમતા-રસ રહે છે. ૪૨.

जे अविकलपी अनुभवी, सुद्ध चेतना युक्त।
ते मुनिवर लघुकालमें, हौंहि करमसौं मुक्त॥४३॥

શબ્દાર્થ :—સુદ્ધ ચેતના=શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન.

અર્થ :—જે મુનિરાજ વિકલ્પ રહિત છે. અનુભવ અને શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન સહિત છે, તેઓ થોડા જ સમયમાં કર્મરહિત થાય છે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ૪૩.

જ્ઞાનમાં સર્વ જીવ એકસરખા ભાસે છે.

(કવિત્ત)

जैसैं पुरुष लखै परवत चढ़ि,
भूचर-पुरुष ताहि लघु लगै।
भूचर-पुरुष लखै ताकौं लघु,
उतरि मिलैं दुहुकौ भ्रम भगै॥
तैसैं अभिमानी उन्नत लग,
और जीवकौं लघुपद दगै।
अभिमानीकौं कहै तुच्छ सब,
ग्यान जगै समता रस जगै॥४४॥

શબ્દાર્થ :—ભૂચર=ધરતી પર રહેનાર. લઘુ=નાનો. ઉન્નત લગ=ઊંચું મસ્તક રાખનાર.

અર્થ :—જેવી રીતે પર્વત પર ચડેલા મનુષ્યને નીચેનો મનુષ્ય નાનો દેખાય છે અને નીચેના મનુષ્યને પર્વત ઉપર ચડેલો મનુષ્ય નાનો દેખાય છે, પણ જ્યારે તે નીચે આવે છે ત્યારે બંનેનો ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે અને વિષમતા મટી જાય છે, તેવી જ રીતે ઊંચું મસ્તક રાખનાર અભિમાની મનુષ્યને બધા મનુષ્યો તુચ્છ દેખાય છે અને

બધાને તે અભિમાની તુચ્છ દેખાય છે, પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે ત્યારે માન-કષાય ગળી જવાથી સમતા પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાનમાં કોઈ નાનું-મોટું દેખાતું નથી, સર્વ જીવો એકસરખા ભાસે છે. ૪૪.

અભિમાની જીવોની દશા (સવૈયા એકત્રીસા)

કરમકે भारी समुझैं न गुनकौ मरम,
परम अनीति अधरम रीति गहे हैं।
हौंहि न नरम चित गरम धरमहूतैं,
चरमकी द्रिष्टिसौं भरम भूलि रहे हैं॥
आसन न खोलैं मुख वचन न बोलैं,
सिर नाये हू न डोलैं मानों पाथरके चहे हैं।
देखनके हाउ भव पंथके बढ़ाऊ ऐसे,
मायाके खटाऊ अभिमानी जीव कहे हैं॥४५॥

शब्दार्थ :- करमके भारी=अत्यंत कर्मबंधनवाणा. मरम=रहस्य. अधरम(अधम)=पाप. नरम=कोमल. धरम=तडको. चरम द्रिष्टि (चर्मदृष्टि)=ईन्द्रियजनित ज्ञान. यडे(यय)=जडेला. डाडे=ભયંકર. બઢાઉ=વધારનાર. ખટાઉ=મજબૂત.

અર્થ :-જેમણે કર્મોના તીવ્ર બંધ બાંધ્યા છે, જેઓ ગુણોનું રહસ્ય^૧ જાણતા નથી, અત્યંત અયોગ્ય અને પાપમય માર્ગનું ગ્રહણ કરે છે, કોમળ ચિત્તવાળા હોતા નથી. તડકાથી પણ અધિક ગરમી રહે છે અને ઈન્દ્રિય-જ્ઞાનમાં જ ભૂલી રહ્યા^૨ છે, દેખાડવા માટે એક આસને બેસી રહે છે અથવા ઊભા રહે છે, મૌન રહે છે, મહંત સમજીને કોઈ નમસ્કાર કરે તો ઉત્તરમાં અંગ પણ હલાવતા નથી જાણે પથ્થર જ ખોડ્યો હોય, દેખાવમાં ભયંકર છે, સંસારમાર્ગને વધારનાર છે, માયાચારમાં પાકા છે, એવા અભિમાની જીવ હોય છે.

૧. દોષને જ ગુણ સમજી જાય છે.

૨. આત્મજ્ઞાન થતું નથી.

ज्ञानी ज़ुवोनी दश। (सवैया अेकत्रीसा।)

धीरके धरैया भव नीरके तरैया भय,
भीरके हरैया बरबीर ज्यों उमहे हैं।
मारके मरैया सुविचारके करैया सुख,
ढारके ढरैया गुन लौसों लहलहे हैं॥
रूपके रिझैया सब नैके समझैया सब,-
हीके लघु भैया सबके कुबोल सहे हैं।
बामके बमैया दुख दामके दमैया ऐसे,
रामके रमैया नर ग्यानी जीव कहे हैं॥४६॥

शब्दार्थ :-भनवीर=संसार-समुद्र. भीर=समूह. भरभीर=महान योद्धो. उमहे=उभंग सहित-उत्साहित. मार=कामनी वासना. लडलडे=लीलाछम. रूपके रिझैया=आत्मस्वरूपनी रुचिवाणा. लघु भैया=नाना बनीने नभ्रतापूर्वक यादनार. कुबोल=कठोर वचन. बाम=वक्ता. दुःख दामके दमैया=दुःखोनी परंपरानो नाश करनार. रामके रमैया=आत्मस्वरूपमां स्थिर थनार.

अर्थ :-जे धैर्य धारण करनार छे, संसार-समुद्रने तरनार छे, सर्व प्रकारना भयोनो नाश करनार छे, महायोद्धा समान धर्ममां उत्साही रहे छे, विषय-वासनाओने बाणी नाभे छे, आत्महितनुं चिंतवन कर्या करे छे, सुख-शांतिनी याद याले छे, सद्गुणोना प्रकाशथी उगमगे छे, आत्मस्वरूपमां रुचि राभे छे, अधा नयोनुं रहस्य ज्ञाणे छे, अेवा क्षमाशील छे के अधाना नाना भाई बनी रहे छे अथवा तेमनी सारी-नरसी वातो सडन करे छे, हृदयनी कुटिलता छोडीने सरण चित्तवाणा थया छे, दुःख संतापना मार्गे यादता नथी, आत्मस्वरूपमां विश्राम कर्या करे छे, अेवा महानुभाव ज्ञानी कहेवाय छे. ४६.

सम्यक्त्वी ज़ुवोनी महिमा (चोपाई)

जे समकित्ती जीव समचेती।
तिनकी कथा कहों तुमसेती॥

जहां प्रमाद क्रिया नहि कोई।
निरविकल्प अनुभौ पद सोई ॥४७॥
परिग्रह त्याग जोग थिर तीनों।
करम बंध नहि होय नवीनों ॥
जहां न राग दोष रस मोहै।
प्रगट मोख मारग मुख सोहै ॥४८॥
पूरब बंध उदय नहि व्यापै।
जहां न भेद पुत्र अरु पापै ॥
दरब भाव गुन निरमल धारा।
बोध विधान विविध विस्तारा ॥४९॥
जिन्हकी सहज अवस्था ऐसी।
तिन्हकै हिरदै दुबिधा कैसी ॥
जे मुनि छपक श्रेणि चढ़ि धाये।
ते केवलि भगवान कहाये ॥५०॥

शब्दार्थ :-समयेती=समता भाववाणा. कथा=वार्ता. तुमसेती=तमाराथी. प्रमादक्रिया=
शुभाचार. जोग थिर तीनों=मन-वचन-कायना योगोनो निग्रह. नवीनों=नवो. पुत्र(पुष्ट्य)=
शुभोपयोग. द्रव्यभाव=बाह्य अने अंतरंग. बोधि=रत्नत्रय. छपकश्रेणी=भोडकर्मनो नाश करवानी
सीडी. धाये=थडे.

त्यक्त्वाऽशुद्धिविधायि तत्किल परद्रव्यं समग्रं स्वयं
स्वद्रव्ये रतिमेति यः स नियतं सर्वापराधच्युतः ।
बन्धध्वंसमुपेत्य नित्यमुदितः स्वज्योतिरच्छोच्छल-
चैतन्यामृतपूरपूर्णमहिमा शुद्धो भवन्मुच्यते ॥१२॥

અર્થ :-હે ભવ્ય જીવો ! સમતા સ્વભાવના ધારક સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની દશા તમને કહું છું, જ્યાં શુભાચારની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યાં નિર્વિકલ્પ અનુભવપદ રહે છે. ૪૭. જે સર્વ પરિગ્રહ છોડીને મન-વચન-કાયાના ત્રણે યોગોનો નિગ્રહ કરીને બંધ-પરંપરાનો સંવર કરે છે, જેમને રાગ-દ્વેષ-મોહ રહેતા નથી તેઓ સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગની સન્મુખ રહે છે. ૪૮. જે પૂર્વબંધના ઉદયમાં મમત્વ કરતા નથી. પુણ્ય-પાપને એકસરખા જાણે છે, અંતરંગ અને બાહ્યમાં નિર્વિકાર રહે છે.^૧ જેમના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ગુણ ઉન્નતિ પર છે. ૪૯. આવી જેમની સ્વાભાવિક દશા છે, તેમને આત્મસ્વરૂપની દુવિધા કેવી રીતે હોઈ શકે? તે મુનિઓ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર ચડે છે અને કેવળી ભગવાન બને છે. ૫૦.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને વંદન (દોહરા)

इहि विधि जे पूरन भये, अष्टकरम बन दाहि।

तिन्हकी महिमा जो लखै, नमै बनारसि ताहि॥५१॥

શબ્દાર્થ :-પૂરન ભયે=પરિપૂર્ણ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયા. દાહિ=બાળીને. લખે=જાણે.

અર્થ :-જે આ રીતે આઠ કર્મનું વન બાળીને પરિપૂર્ણ થયા છે, તેમનો મહિમા જે જાણે છે તેને પંડિત બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે. ૫૧.

મોક્ષપ્રાપ્તિનો ક્રમ (છપ્પા છંદ)

भयौ सुद्ध अंकूर,

गयौ मिथ्यात मूर नसि।

क्रम क्रम होत उदोत,

सहज जिम सुकल पक्ष ससि॥

૧. દેખાવમાં નેત્રોની લાલાશ અથવા ચહેરાની વકતા રહિત શરીરની મુદ્રા રહે છે અને અંતરંગમાં ક્રોધાદિ વિકાર હોતા નથી.

बन्धच्छेदात्कलयदतुलं मोक्षमक्षय्यमेत-

न्नित्योद्योतस्फुटितसहजावस्थमेकान्तशुद्धम् ।

एकाकारस्वरसभरतोऽत्यन्तगम्भीरधीरं

पूर्णं ज्ञानं ज्वलितमचले स्वस्य लीनं महिम्नि ॥१३॥

केवल रूप प्रकासि,
भासि सुख रासि धरम ध्रुव।
करि पूरन थिति आऊ,
त्यागि गत लाभ परम हुव॥
इह विधि अनन्य प्रभुता धरत,
प्रगटि बूँदि सागर थयौ।
अविचल अखंड अनुभय अखय,
जीव दरब जग मंहि जयौ॥५२॥

शब्दार्थ :-अंकुर(अंकुर)=छोड. मूर (मूल)=मूणमांथी. सुकल पक्ष ससि (शुकल पक्ष शशि)=अजवाणियानो यन्द्र. अनन्य=जेना समान भीजूं न डोय ते-सर्वश्रेष्ठ.

अर्थ :-शुद्धतानो अंकुर प्रगट थयो, मिथ्यात्व मूणमांथी दूर थयुं, शुकल पक्षना यन्द्रमा समान कमे कमे ज्ञाननो उदय वध्यो, केवणज्ञाननो प्रकाश थयो. आत्मानो नित्य अने पूर्ण आनंदमय स्वभाव भासवा लाग्यो, मनुष्यना आयुष्य अने कर्मनी स्थिति पूरी थई, मनुष्य गतिनो अभाव थयो अने पूर्ण परमात्मा बन्या. आ रीते सर्वश्रेष्ठ मडिमा प्राप्त करीने पाणीना टीपामांथी समुद्र थवा समान अविचल, अखंड, निर्भय अने अत्यंत जिव पदार्थ, संसारमां जयवंत थयो. पर.

आठ कर्मो नाश पामवाथी आठ गुणोनुं प्रगट थवुं.

(सवैया अेकत्रीसा)

ग्यानावरनीके गयै जानियै जु है सु सब,
दर्सनावरनके गयैतैं सब देखियै।
वेदनी करमके गयैतैं निराबाध सुख,
मोहनीके गयै सुद्ध चारित विसेखियै॥

આડકર્મ ગયેં અવગાહના અટલ હોઇ,
નામકર્મ ગયેતેં અમૂરતીક પેખિયે।
અગુરુ અલઘુરૂપ હોત ગોત્રકર્મ ગયેં,
અંતરાય ગયેતેં અનંત બલ લેખિયે ॥૫૩॥

શબ્દાર્થ :-નિરાબાધ રસ=શાતા-અશાતાના ક્ષોભનો અભાવ. અટલ અવગાહના=ચારે ગતિના ભ્રમણનો અભાવ. અમૂર્તિક=ચર્મચક્ષુઓથી અગોચર. અગુરુ અલઘુ=ન ઉંચ, ન નીચ.

અર્થ :-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અભાવથી કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણીય કર્મના અભાવથી કેવળદર્શન, વેદનીય કર્મના અભાવથી નિરાબાધતા, મોહનીય કર્મના અભાવથી શુદ્ધ ચારિત્ર, આયુષ્યકર્મના અભાવથી અટલ અવગાહના, નામકર્મના અભાવથી અમૂર્તિકપણું, ગોત્રકર્મના અભાવથી અગુરુલઘુત્વ અને અંતરાયકર્મનો નાશ થવાથી અનંતવીર્ય પ્રગટ થાય છે. આ રીતે સિદ્ધ ભગવાનમાં અષ્ટકર્મ રહિત હોવાથી અષ્ટ ગુણ હોય છે. ૫૩.

નવમા અધિકારનો સાર

પ્રસિદ્ધ છે કે મિથ્યાત્વ જ આસ્રવ બંધ છે અને મિથ્યાત્વનો અભાવ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ તે સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષ છે અને મોક્ષ આત્માનો નિજસ્વભાવ અર્થાત્ જીવની કર્મમળ રહિત અવસ્થા છે. વાસ્તવમાં વિચારવામાં આવે તો મોક્ષ થતો જ નથી, કેમકે નિશ્ચયનયમાં જીવ બંધાયો નથી—અબંધ છે, અને જ્યારે અબંધ છે ત્યારે છૂટશે શું? જીવનો મોક્ષ થયો એ કથન વ્યવહાર માત્ર છે, નહિ તો તે હમેશાં મોક્ષરૂપ જ છે.

આ વાત જગપ્રસિદ્ધ છે કે જે મનુષ્ય બીજાના ધન ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવે છે, તે મૂર્ખને લોકો અન્યાયી કહે છે જો તે પોતાની જ સંપત્તિનો ઉપયોગ કરે છે તો લોકો તેને ન્યાયશીલ કહે છે. એવી જ રીતે જ્યારે આત્મા પરદ્રવ્યોમાં અહંકાર કરે છે, ત્યારે તે અજ્ઞાની, મિથ્યાત્વી થાય છે અને જ્યારે આવી ટેવ છોડીને તે આધ્યાત્મિક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે છે તથા આત્મિકરસનો સ્વાદ લે છે ત્યારે પ્રમાદનું પતન કરીને પુણ્ય-પાપનો ભેદ મટાડી દે છે અને ક્ષપકશ્રેણી ચડીને કેવળી ભગવાન

બને છે. પછી થોડા જ સમયમાં આઠ કર્મ રહિત અને આઠ ગુણ સહિત સિદ્ધપદને પામે છે.

મુખ્ય અભિપ્રાય મમતા દૂર કરવાનો અને સમતા લાવવાનો છે. જેવી રીતે સોનીના સંગે સોનાની જુદી જુદી અવસ્થાઓ થાય છે પરંતુ તેનું સુવર્ણપણું ચાલ્યું જતું નથી, ગાળવાથી પાછું સોનાનું સોનું જ બન્યું રહે છે, તેવી જ રીતે આ જીવાત્મા અનાત્માના સંસર્ગથી અનેક વેશ ધારણ કરે છે, પરંતુ તેનું ચૈતન્યપણું ક્યાંય ચાલ્યું જતું નથી—તે તો બ્રહ્મનું બ્રહ્મ જ બન્યું રહે છે. તેથી શરીરનું મિથ્યા અભિમાન છોડીને આત્મસત્તા અને અનાત્મસત્તાનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ, એમ કરવાથી થોડા જ સમયમાં આધુનિક બુંદ માત્ર જ્ઞાન અલ્પકાળમાં જ સમુદ્રરૂપ પરિણમન કરે છે અને અવિચળ, અખંડ, અક્ષય, અનભય અને શુદ્ધ સ્વરૂપ થાય છે.

